УДК: 330.14:336.71

ПРИРОДА ЕКОНОМІЧНОГО КАПІТАЛУ ТА ЙОГО РОЛЬ У ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

ГЛУБОКИЙ В., аспірант кафедри банківської справи КНТЕУ

Управління ризиками є одним із фундаментальних напрямів банківського менеджменту. Аналіз тенденцій розвитку банківського бізнесу в зарубіжних країнах свідчить, що за останні півсторіччя ризик-менеджмент став однією з найбільш конкурентних, динамічних і високотехнологічних сфер діяльності банків. Можливості банківського бізнесу істотно зростають, урізноманітнюються банківські операції, розширюється спектр послуг, удосконалюються банківські технології та засоби комунікації. Міжнародна практика свідчить, що дієва система ризик-менеджменту здатна забезпечити високу конкурентоспроможність банку в ринковому середовищі. За таких умов, ефективне функціонування банків неможливе без створення адекватної системи управління економічним капіталом банку. Таким чином, дослідження природи економічного капіталу та визначення його ролі в діяльності банку є актуальною науковою та практичною проблемою.

У міжнародній банківській практиці економічний капітал виступає дієвим інструментом щодо ідентифікації та виміру всіх видів банківських ризиків. При цьому сукупна величина ризиків, на які наражається банк, трансформується у величину капіталу, необхідну для їхнього покриття, відповідно до цільового рівня платоспроможності банку.

© Глубокий В., 2010

Значний вклад у дослідження проблематики економічного капіталу внесли зарубіжні вчені П. Алєсандрі, Дж. Байкер, Дж. Бок, М. Дрехман, А. Елізалд, І. Лелівелд, О. Сімановський, М. Тіссет, Ф. Трусард, І. Фалкенштейн [1–7] та ін. У вітчизняній економічній літературі дослідженню економічного капіталу банку присвячено лише поодинокі публікації, авторами яких є: Г. Бортніков, Н. Іваненко, І. Івасів, В. Міщенко, С. Міщенко, Л.Примостка, В. Сушко, Н. Шульга [8–12] та ін.

Метою статті є теоретичне обґрунтування поняття "економічний капітал" та визначення його місця в діяльності банку. Для досягнення мети потрібно проаналізувати різні тлумачення поняття "економічний капітал"; встановити функціональне призначення економічного капіталу; визначити основні відмінності економічного капіталу від регулятивного; виявити роль економічного капіталу в управлінні банком.

У науковій літературі зустрічаються різні підходи до визначення поняття "економічний капітал". Диференціація думок зумовлена неоднозначністю підходів до співвідношення понять економічного (*economic*) та ризикового (*risk*) капіталу, що за сутнісним розумінням є поняттями близькими й однорідними, але які часто трактуються порізному. У рамках існуючої наукової полеміки слід окреслити когорту науковців, які розкривають ці поняття як різні, а також тих, чия думка свідчить про їх тотожність.

На відмінностях у поняттях економічний та ризиковий капітал наголошують Ст. Фрост, С. Маттен та О. Лабонов. Зокрема, Ст. Фрост зазначає, що ризиковий капітал – це частина акціонерного капіталу, призначена для покриття непередбачених збитків і спрямована на подолання проблеми неплатоспроможності банку. Автор стверджує, що економічний капітал – це капітал, наданий акціонерами для ведення бізнесу, що визначається як різниця між ризиковим капіталом і неамортизованим гудвілом [13]. Таке визначення є недостатньо коректним, оскільки втрачається взаємозв'язок між ризиками, що приймаються банком і розміром необхідного економічного капіталу. Отже, автор робить висновок, що економічний капітал – це своєрідний еквівалент чистих матеріальних активів (*Net Tangible Assets – NTA*), який би дорівнював економічній вартості за умов, що всі активи та пасиви враховуватимуться за їх ринковою вартістю, а вартість нематеріальних активів (тобто, гудвіла) дорівнюватиме нулю. За такої інтерпретації, Ст. Фрост ототожнює поняття економічного та ризикового капіталу. Останній визначається як різниця між ринковою вартістю активів і ринковою вартістю зобов'язань.

Дещо подібної точки зору дотримується С. Маттен, який під економічним капіталом розуміє ризиковий капітал, скоригований на величину гудвіла [14]. На думку автора ризиковий капітал резервується на супротив сукупного нехеджованого ризику, що виражається волатильністю грошових потоків по банку в цілому або ж окремо за напрямом бізнесу, портфеля, клієнту, продукту.

На відміну від С. Маттена і Ст. Фроста, авторський колектив під керівництвом О. Лобанова замість гудвіла використовує "кеш капітал" (cash capital – CC), який призначений для фондування активних операцій та виконання позабалансових зобов'язань. При цьому ризиковий капітал виступає своєрідним буфером для захисту банку від банкрутства [15].

На противагу зазначеним вище підходам, більшість науковців ототожнюють поняття економічного та ризикового капіталу, що є правомірним. У подальшому поняття економічний та ризиковий капітал використовуватимуться як синоніми.

Наукова полеміка найгостріше розгорнулася навколо питання цільового призначення економічного капіталу, а саме, для покриття лише неочікуваних збитків чи ще й очікуваних. На думку О. Судакова [16], Дж. Бока [4], В. Козуніна [17], економічний капітал використовується, насамперед, на фінансування очікуваних і неочікуваних втрат внаслідок настання ризиків. При цьому вони стверджують, що дійсно економічний капітал спрямований на покриття банківських ризиків (більшою чи меншою мірою), враховуючи як очікуваний, так і неочікуваний характер їх настання.

Однак інша група науковців вважає, що економічний капітал банку має бути спрямований на покриття лише неочікуваних втрат за банківськими ризиками [18–22]. Таке цільове призначення економічного капіталу банку підтримують також представники спеціалізованих організацій, зокрема Міжнародної асоціації ризик-менеджерів і Федеральної Резервної Системи США [23].

Визначення фактичної величини економічного капіталу банку зводиться до розрахунку суми складових за окремими ідентифікованими ризиками або об'єднаними групами факторів ризику. На думку Р. Бернса та О. Лобанова, розрахунок економічного капіталу залежить від особливостей фінансування втрат за кожним ризиком, що підлягає кількісному виміру [15; 24]. До першої групи належать ризики, за якими формуються резерви на покриття очікуваних втрат, зокрема кредитні ризики. Для цих ризиків величина економічного капіталу визначається як різниця між неочікуваними та очікуваними втратами. Друга група представлена ризиками (валютним, процентним, ціновим тощо) на покриття яких не формуються резерви під очікувані збитки або ж їх визначення є проблематичним. Економічний капітал для них визначається як сума неочікуваних втрат.

Таким чином, можна визначити економічний капітал як капітал, призначений для покриття та захисту акціонерів від потенційних економічних втрат (неочікуваних негативних змін в економічній вартості) у межах визначеного довірчого рівня та протягом окресленого часового горизонту, які узгоджені зі встановленим стандартом платоспроможності банку.

Доволі дискусійним питанням є співвідношення регулятивного та економічного капіталу. Проведені дослідження дозволили виокремити певні ознаки для порівняння економічного та регулятивного капіталу банку.

Середовище регулювання капіталу. Вимоги до регулятивного капіталу формуються під впливом рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду (зовнішнє середовище) та центрального банку країни (внутрішнє середовище). Економічний капітал розраховується кожним банком, зважаючи на ступінь розвитку ринкових відносин у банківському секторі (зовнішнє середовище), а також з огляду на стратегію банку (внутрішнє середовище), в якій зазначається цільовий рівень стандарту платоспроможності та схильність до ризику. Саме останні два чинники є визначальними при розрахунку економічного капіталу.

Основа для застосування. Розрахунок регулятивного капіталу банку базується на правилах, встановлених органами банківського нагляду. Центральний банк визначає сукупність інструментів регулювання достатності капіталу, які є єдині для всіх банків. При умові недотримання показників достатності регулятивного капіталу, центральний банк застосовує жорсткі заходи впливу, зокрема відкликання ліцензії, обмеження переліку дозволених видів операцій тощо. Величина економічного капіталу визначається на основі внутрішніх положень банку, які базуються на загальноприйнятій міжнародній практиці та особливостях організації ризик-менеджменту в конкретному банку. При недотриманні показника економічного капіталу акціонери банку можуть вносити коригування в його величину залежно від конкретних умов функціонування банку з урахуванням ризиків, які він генерує.

Спектр ризиків, втрати за якими покриваються капіталом. Регулятивний капітал передбачений для покриття втрат за ринковим, кредитним та операційним ризиками, а економічний капітал – за всіма видами вимірюваних ризиків банку, зважаючи на їх склад і структуру. Перелік ризиків, на покриття втрат за якими спрямовується економічний капітал, визначається кожним банком самостійно, відповідно до специфіки його діяльності.

Інформаційна база для розрахунку ризиків. При розрахунку величини регулятивного капіталу використовуються дані балансу банку, фінансової та статистичної звітності, а також сукупність нормативно встановлених параметрів. Величина економічного капіталу банку визначається на основі фактичних даних ринку (інформації щодо змін курсів валют; динаміки цін цінних паперів; коливань процентних ставок тощо), а також накопиченої інформації щодо показників діяльності банку протягом тривалого періоду (обсягів і структури наданих кредитів; ймовірності настання дефолту різних груп позичальників;

вартості активів, які підпадають під дію кредитного ризику в разі настання дефолту позичальників; рівня втрат при дефолті; рівня операційних втрат тощо). У процесі розрахунку величини економічного капіталу також використовується інформація щодо встановленого цільового рівня платоспроможності, схильності банку до ризику, довірчого рівня, величини ризикових позицій та прогнозів зміни ринкових і внутрішньобанківських факторів ризику тощо.

Вартісно-орієнтована концепція управління банком. Дотримання показників регулятивного капіталу банку переважно не пов'язано з реалізацією концепції доданої вартості. Однак невиконання встановлених вимог до регулятивного капіталу банку може призвести до зниження його вартості. У свою чергу, економічний капітал банку та "додана вартість" тісно пов'язані між собою. Цільовий стандарт платоспроможності безпосередньо впливає на вартість залучення коштів, знижує ймовірність настання банкрутства банку, а також приймається до уваги у процесі визначення ставки дисконтування грошових потоків.

Цільові показники, до розрахунку яких входить капітал банку. Регулятивний капітал банку є обов'язковим до виконання нормативом достатності капіталу. Він використовується при розрахунку оціночних показників діяльності банку, мінімальний або максимальний рівень яких встановлено центральним банком. Нормативні показники не завжди охоплюють складові всіх вимірюваних банківських ризиків, зокрема це стосується вимог Національного банку України до вітчизняних банків [25]. Водночас, економічний капітал банку використовується при визначенні цільових показників ефективності діяльності (зокрема, RAROC – Risk Adjusted Return On Capital – скоригована на ризик рентабельність капіталу) та достатності капіталу (на покриття неочікуваних втрат), які встановлюються на основі кредитного рейтингу та стандарту платоспроможності.

Напрям регулювання. У разі використання регулятивного капіталу банку регулювання здійснюється "зверху-вниз", що означає доведення нормативів достатності капіталу від центрального банку до комерційних банків на рівнонапруженій основі для всіх учасників. При використанні економічного капіталу регулювання здійснюється "зверху-вниз", тобто акціонери банку доводять до менеджменту цільовий стандарт платоспроможності. Регулювання також може здійснюватися "знизу-вверх" менеджментом банку в процесі інформування акціонерів банку щодо показників діяльності, які необхідні для виконання цільового стандарту платоспроможності. До того ж, у процесі регулювання використовується комбінований підхід, який врівноважує інтереси акціонерів та менеджменту банку.

Вигода для банку. При використанні регулятивного капіталу вигода для банку є низькою, адже він переважно не задіяний у процесі прийняття управлінських рішень. Вигода від використання економічного капіталу банку є високою, оскільки він виступає дієвим інструментом ризик-менеджменту, планування, ціноутворення тощо.

Важливою теоретичною та практичною проблемою є питання взаємозв'язку, тобто співвідношення між регулятивним та економічним капіталом банку.

У теорії ризик-менеджменту існує точка зору, відповідно до якої можливі три типи ситуацій щодо співвідношення між величиною регулятивного та економічного капіталу банку.

1 ситуація: регулятивний та економічний капітал банку співпадають за величиною. У цьому випадку вимоги наглядових органів до регулятивного капіталу банку відповідають структурі та рівню фактично прийнятих банком на себе ризиків, тобто потребі в економічному капіталі.

2 ситуація: величина регулятивного капіталу банку є більшою за економічний капітал. Фактично це може означати, що оцінка потреби банків у капіталі, яку здійснює наглядовий орган, є завищеною і такою, що не відповідає реальній структурі прийнятих банками ризиків. З іншого боку, існує висока ймовірність побудови в банках неадекватної системи оцінки ризиків. При цьому вони можуть вибрати для себе варіанти поведінки. *По-перше*, якщо банк має відпрацьовану систему розрахунку потреби в економічному капіталі, адекватність якої підтверджено наглядовим органом, то він може застосовувати передовий підхід до розрахунку капіталу. Фактично це веде до визнання наглядовими органами економічного капіталу як такого, що задовольняє встановленим вимогам формування адекватної величини капіталу прийнятим ризикам. *По-друге*, за умови прийняття пасивної позиції – банк може використовувати показник економічного капіталу як універсальний інструмент менеджменту.

3 ситуація: регулятивний капітал банку є меншим за економічний капітал. Це може означати, що банк неправильно оцінює фактичну потребу в капіталі. При цьому він може прийняти одне з таких рішень. *По-перше*, за умови підтвердження коректності дії моделі оцінки банківських ризиків, прийняти її за основу при визначенні реальної потреби в капіталі й у подальшому дотримуватись визначених за моделлю рівнів. *По-друге*, за умови чіткої орієнтації на величину регулятивного капіталу – прийняти рішення про збільшення суми активів, зважених на ризик.

Економічний капітал виступає дієвим інструментом у системі ризик-менеджменту банку. Він використовується за низкою напрямів.

Інструмент єдиного виміру величини ризиків. При проведенні операцій банк наражається на сукупність ризиків, які поділяються на

вимірювані та невимірювані. Економічний капітал банку виступає інструментом оцінки вимірюваних ризиків із урахуванням кореляційних зв'язків між ними. У найбільших американських та європейських банках запроваджена практика побудови моделей економічного капіталу, що передбачають внутрішню оцінку ризиків, на основі прийнятного для акціонерів банку рівня їх покриття. Ці моделі допомагають оцінити потребу в необхідному розмірі капіталу, що максимально відповідає специфіці ризиків банку.

Інструмент ціноутворення. У вітчизняній та зарубіжній практиці в процесі визначення вартості банківських продуктів основний акцент робиться на включення до її складу очікуваних втрат. Водночас, робота банків тісно пов'язана із прийняттям не менш важливої складової – неочікуваних втрат, що виникають незалежно від банку і диференціюються за галузями, ринками, інструментами тощо. Найбільш важливою характеристикою при визначенні розміру неочікуваних втрат є рівень достовірності їх настання. Оскільки кожний напрям діяльності банку характеризується сукупністю властивих йому ризиків, важливим є обчислення притаманної їм суми неочікуваних втрат, які враховуються при розрахунку загальної вартості банківського продукту.

Інструмент оцінки ефективності. Ведення бізнесу передбачає наявність у банку альтернатив інвестування власних і залучених грошових коштів. Проведення аналізу напрямів інвестування здійснюється з огляду на дохідність та ризиковість. Залежно від їх співвідношення, для кожної з альтернатив керівництво банку приймає рішення щодо вибору пріоритетності напрямів інвестування. Економічний капітал як інструмент оцінки ефективності дозволяє виявити найбільш привабливі напрями інвестування ресурсів банку, з одночасним урахуванням встановленого стандарту платоспроможності. При цьому проведення порівняльної характеристики наявних альтернатив інвестування відбувається на основі зіставлення необхідного розміру капіталу банку для забезпечення потенційних ризиків, що генерують інвестиції.

Інструмент розподілу капіталу. Наявні та потенційно нові напрями ведення банківського бізнесу повинні бути забезпечені капіталом, адекватним прийнятим ризикам. У процесі своєї діяльності банк може наражатися на нові ризики, що приймають видозмінену форму залежно від дії зовнішніх та внутрішніх факторів. Банк не може допускати зниження забезпечення ризиків капіталом нижче встановленого рівня. Для розміщення економічного капіталу між напрямами бізнесу здійснюється аналіз структури прийнятих ризиків у статиці та динаміці. На основі отриманих даних надаються пропозиції щодо перерозподілу економічного капіталу між напрямами бізнесу, визначається потреба в його додатковому залученні або вилученні.

Рішення щодо додаткового залучення капіталу приймається банком за умови зростання рівня ризиків, а стосовно зменшення величини капіталу – у разі зниження ризиковості банківської діяльності, при згортанні бізнесу та/або стабілізації ринків. Потрібно зазначити, що у практиці активних міжнародних банків прийнято утримувати певний розмір надлишкового капіталу (аналогічно до регулятивного капіталу) для постійної підтримки фінансової стійкості та надійності.

Інструмент матеріального стимулювання. Проведення банківських операцій, аналіз ринку та реалізація вдалих бізнес-проектів неможлива без чіткої роботи персоналу. Для забезпечення ефективної роботи банку працівники мають бути відповідним чином матеріально заохочені. Економічний капітал банку як інструмент матеріального стимулювання використовується при визначенні адекватного розміру винагороди за результатами роботи працівників банку. На основі отриманих даних щодо ефективного проведення конкретними співробітниками операцій (наприклад, із використанням RAROC) у банку приймається рішення щодо встановлення розміру їх винагороди.

Інструмент планування. Для забезпечення ефективності діяльності банку необхідно сформувати оптимальний плановий баланс і розробити бюджет, що дозволить спрогнозувати структуру активів і пасивів у майбутньому, передбачити зміни у статтях доходів і витрат банку. За допомогою економічного капіталу банк може оцінити найбільш перспективні та привабливі напрями бізнесу, а також визначити складові доходів і витрат за ними. При цьому банк визначає достатній розмір капіталу для прийняття потенційних ризиків, дотримуючись цільового рівня стандарту платоспроможності. Це, у свою чергу, дозволяє оцінити потенційні витрати (доходи) від залучення додаткового капіталу або його вилучення.

Крім того, на основі інформації щодо показника економічного капіталу встановлюються ліміти за окремими продуктами, бізнесами, ринками тощо; здійснюється оцінка ефективності політик та/або систем контролю за ризиками; визначається дивідендна політика, а також оптимальне співвідношення між власним і залученим капіталом тощо.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок про велике практичне значення економічного капіталу в діяльності банку як універсального інструменту системи ризик-менеджменту, стратегічного планування та бюджетування, матеріального стимулювання тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Alessandri P.* An economic capital integrating credit and interest rate risk in the banking book / P. Alessandri, M. Drehmann. — European Central Bank. Working Paper Series. — No. 1041. — April 2009. — 55 p. — Way of access : http://www.ecb.europa.eu.

2. *Bikker J. A.* Economic versus Regulatory Capital for Financial Conglomerates / J. A. Bikker, I. Van Lelyveld // Research Series Supervision. — No 45. — 2002.
3. *Tiesset M.* Regulatory capital and economic capital / Muriel Tiesset, Philippe Troussard // Banque de France, Financial Stability Review. — No 7 [November]. — 2005. — P. 59–74.
4. Bock J. T. A capital idea / J. T. Bock // Risk Professional. — 2000. — V. 2, No 9. — P. 37–40.
5. *Elizalde A.* Economic and Regulatory Capital: What is the Difference / A. Elizalde, R. Repullo // CEMFI, Working Paper. — 2004. — No 422.
6. *Falkenstein E.* Accounting for Economic and Regulatory Capital in RAROC Analysis / E. Falkenstein // Bank Accounting and Finance. — 1997. — V. 11, No 11.
7. *Симановский А. Ю.* Достаточность банковского капитала: новые подходы и перспективы их реализации / А. Ю. Симановский // Деньги и кредит. — 2000. — № 6. — С. 20–26.
8. *Управління* банківськими ризиками : навч. посіб. / [Л. О. Примостка, П. М. Чуб, Г. Т. Карчева та ін.] ; за заг. ред. Л. О. Примостки. — К. : КНЕУ, 2007. — 600 с.
9. *Івасів І. Б.* Вартість банку: теорія та управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.08 "Гроші, фінанси і кредит" / І. Б. Івасів. — К., 2009. — 32 с.
10. *Міщенко С.* Сутність економічного капіталу та його роль у забезпеченні фінансової стійкості банку / Світлана Міщенко // Вісн. Нац. банку України. — 2008. — № 1. — С. 58–64.
11. *Міщенко В.* Особливості визначення та управління регулятивним капіталом / Володимир Міщенко, Сергій Подік // Вісн. Нац. банку України. — 2008. — № 3. — С. 2–7.
12. *Шульга Н. П.* Банківський контролінг: теорія, методологія, практика : [монографія] / Н. П. Шульга. — К. : КНТЕУ, 2004. — 326 с.
13. *Фрост С. М.* Настольна книга банківського аналітика: Гроші, ризики і професійні прийоми / Фрост Стівен М. ; пер. з англ. ; за наук. ред. М. В. Рудя. — Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2006. — 672 с.
14. *Matten C.* Managing bank capital: Capital allocation and performance measurement / C. Matten. — 2nd ed. — Chichester : John Wiley & Sons, Ltd., 2000
15. *Энциклопедия* финансового риск-менеджмента / [В. Е. Барбаумов, М. А. Рогов, Д. Ф. Щукин и др.] ; под ред. А. А. Лобанова, А. В. Чугунова. — 2-е изд. ; перераб. и доп. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. — 878 с.
16. *Судаков А. А.* Оценка и управление рисками, раскрытие информации в международных стандартах финансовой отчетности / А. А. Судаков // Материалы семинара "Развитие современных аналитических и управленческих технологий в условиях перехода коммерческих банков на МСФО", 2002. — Режим доступа : http://www.bankclub.ru/seminar-article.htm?seminar_id=4&article_id=75.
17. *Конузин В.* Расчет RAROC для банковских учреждений / Василий Конузин. — Режим доступа : http://www.finrisk.ru/article/bankrapoc/index.html.
18. *Milne A.* Bank capital and risk-taking / A. Milne, E. Whalley // Working paper, No. 90. — Bank of England, 1998.

19. *Carey M.* Dimension of credit risk and their relationship to economic capital requirements / M. Carey, F. S. Mishkin // Prudential supervision: What works and what doesn't. — Chicago : The University of Chicago Press, 2001. — P. 197–232.
20. *Haubenstock M. A* framework for attributing economic capital and enhancing shareholder value / M. Haubenstock, F. Morisano, M. Lore, L. Borodovsky // The professional's handbook of financial risk management. — Oxford : Butterworth-Heinemann, 2000. — P. 657–689.
21. *Overbeck L.* Allocation of economic capital in loan portfolios / L. Overbeck, J. Franke, W. Hardle, G. Stahl // Measuring risk in complex stochastic systems. Lecture notes on statistics ; Volume 147, Chap. 1. — N.Y. : Springer Verlag, 2000.
22. *Синки Дж.* Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Джозеф Синки мл. ; пер. с англ. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. — 1018 с.
23. *Range* of Practice and Issues in Economic Capital Modeling / Basel Committee on Banking Supervision. — 2008. — August. — 65 p.
24. *Robert L. Burns*. Economic capital and the assessment of capital adequacy / Robert L. Burns // Supervisory Insights. — 2004. — Winter. — Vol. 1., Issue 2. — P. 5–16.
25. *Про затвердження* Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : затв. постановою Правління Національного банку України від 28 серп. 2001 р., № 368 [із змін. та допов.] // Офіційний вісник України. — 2001. — № 40. — С. 83. — (Ст. 1813, код акту 20055/2001).